

Begijnenbeweging, ontstaan en evolutie

DEEL 1

De ambitie van deze nieuwe reeks artikelen is niet om een totaaloverzicht van de begijnenbeweging met alle historische data en feiten te geven. Wat meer is, om de leesbaarheid te vergroten, geven we zelfs niet aan waar we alle aangeboden informatie vandaan hebben gehaald. De aangeboden informatie is voornamelijk gebaseerd op de bibliografie die op het einde van dit eerste artikel te vinden is. Als u echt meer details wil vernemen over het begijnenleven, raden wij u sterk aan de daarin aangehaalde werken te lezen. Wel is het onze bedoeling om met deze artikelen voor de doorsnee lezer een summier overzicht van het ontstaan en de evolutie van de begijnenbeweging te schetsen, wat ik eerder al summier deed in een artikel in *Begijnhofkrant 60* (zomer 2018). Deze teksten zijn ontleend aan de cursus die ik enkele jaren geleden heb opgesteld voor de opleiding van de stadsgidsen in Turnhout, maar vervolledigd met de recentste inzichten die ik verworven heb. Uiteraard zijn verdere aanvullingen, correcties en discussie over de interpretatie van bepaalde gegevens mogelijk. Ze zijn zelfs van harte welkom.

Wat zijn begijnen?

Omdat sommigen wellicht niet meer weten wat begijnen precies zijn, begin ik dit verhaal met een korte uitleg over wat het verschil is tussen begijnen en kloosterzusters of andere religieuze groepen. Er zijn twee wezenlijke verschillen in de “geloften” die zij afleggen. Begijnen leggen “tijdelijke” geloften af, wat wil zeggen dat ze op ieder moment die geloften kunnen herroepen en ze die normaal geregeld zullen hernieuwen. Ze kunnen dus op ieder ogenblik het begijnenleven vaarwel zeggen. Kloosterzusters daarentegen leggen “eeuwige” geloften af, die gelden tot der dood.

Begijnen en kloosterzusters leggen beiden een gelofte af van:

- *gehoorzaamheid*: de kloosterzuster legt die af aan de moeder-overste van de orde, de begijn aan de grootjuffrouw van het specifieke begijnhof;
- *zuiverheid*: zowel de begijn als de kloosterzuster beloven in “kuisheid” te leven en hun leven niet te delen met een man of andere vrouw.

Een kloosterzuster legt daarnaast nog een derde gelofte af: ze belooft in *armoede* te zullen leven en al haar bezittingen (ook de toekomstige) af te geven aan de kloostergemeenschap. In ruil daarvoor belooft de kloostergemeenschap voor haar te zorgen in de toekomst. Een begijn doet dat niet. Zij moet dus zelf in haar levensonderhoud voorzien, maar moet wel een sober leven leiden.

Verder kiezen zowel kloosterzusters als begijnen resoluut voor een leven volgens de leer van de rooms-katholieke kerk, gestoeld op de roomse bijbelverklaringen. Wanneer een van deze aspecten niet aanwezig is in de leefwijze van een “vrome vrouw”, is zij geen begijn of kloosterzuster meer. Het is van groot belang om de definitie van wat een begijn juist is, heel zuiver te houden. Want er zijn in de loop van de geschiedenis vele mengvormen ontstaan tussen begijnen, kloosterzusters, reclusen en andere types van religieuze vrouwen. Als we die zonder meer allemaal begijnen

Begijnen verschillen wezenlijk van andere kloosterzusters door de geloften die zij afleggen, maar beide groepen wijden hun leven grotendeels aan bezinning en gebed. Op deze afbeelding zien we een begijn van het begijnhof van Amsterdam op een oude prent van R.P. Helyot uit 1792.

noemen, wijken we te ver af van wat de initiële bedoelingen en beweegredenen van de eerste begijnen waren.

“Ongewijde kuisheid”

Tot in 13de eeuw waren er maar twee mogelijkheden voor vrouwen: ofwel het huwelijk, ofwel het kloosterleven. Begijnen kozen echter voor een derde tussenweg: een soort driehoeksverhouding tussen een vrije vrouw zijn, kiezen voor de maatschappij en kiezen voor een religieus leven. Deze positie was zonder meer gedurfd te noemen voor die tijd, want begijnen waren niet strikt gebonden aan de vaste regels van de kerk en maatschappij.

Sommigen bestempelen dit zonder meer als revolutionair: deze vrouwen trachtten zich te ontworstelen zowel aan de greep van het huwelijk als aan die van de kerkelijke hiërarchie. Daarnaast kozen zij voor een leven in kuisheid uit eigen beweging en niet omdat een instituut of een orde dat aan hen opdrong. Zij kwamen op die manier in opstand tegen de eeuwenoude praktijk van het (gedwongen) huwelijk of de intrede in een klooster. Zij kozen bewust voor een derde weg die tevoren nog niet bestond. Veel later zijn daar nog allerlei varianten bijgekomen, zoals een “latrelatie”, ongehuwd samenwonen, cohousing enz. Begijnen kozen zelf voor een persoon die hen begeleidde op hun spirituele weg en die keuze was niet afhankelijk van de macht van de kerkelijke hiërarchie.

Het is wellicht door die totale zelfstandigheid van gemaakte keuzes dat velen nogal argwanend stonden tegenover de begijnen, omdat zij daarmee afweken van het “vertrouwde wereldbeeld”.

Ruiterstandbeeld van Karel de Grote in het Louvre in Parijs, zeer waarschijnlijk een vrij waarheidsgetrouwe weergave van deze heerser. Bron: Wikipedia

Godsdienstig leven in West-Europa (800-1200)

Merovingische-Karolingische periode (tot circa 900)

Om te kunnen begrijpen hoe de begijnenbeweging ontstaan is, moeten we terugkeren naar de tijd voordat er sprake was van begijnen. Laten we eens kijken hoe het godsdienstige leven was in de tijd van Karel de Grote (742-814). We kunnen gerust aannemen dat in de 200 jaren die daarop volgden, de situatie niet veel gewijzigd is.

Karel de Grote was een wereldlijke heerser, maar hij riep ook (samen met de paus) de concilies samen en bij het bepalen van de agendapunten en het opstellen van de eindteksten had de wereldlijke overheid zeer veel invloed. De bisschoppen waren eigenlijk naast kerkelijke ook wereldlijke leiders. Zij hielden hun parochies nauwlettend in het oog en reisden rond om hun parochianen regelmatig te bezoeken. De parochies haalden sinds de Merovingische tijd (circa 567) hun inkomen uit de tienden: men moest een tiende deel van alle inkomsten aan de parochie afstaan, die dan verder verdeeld werden onder de pastoor, voor het onderhoud van de kerk, de armenzorg en een deel voor de bisschop. Men voerde ook controle uit op de “rondtrekkende geestelijke”, die rondreisde, zich nestelde waar het meest te verdienen viel en ook leefde van bedelarij. De kerk wilde dit soort van geestelijken definitief uitschakelen (cf. het Concilie van Frankfurt in 794). In die tijd waren gehuwde priesters ook nog heel gewoon. Men ging heel weinig te communie vanuit het gevoel om onwaardig te zijn om de communie te ontvangen. De kerk probeerde mensen te verplichten om minstens met Kerstmis, Pasen en Pinksteren te communie te gaan.

De jaren 900-1200

Het duurde tot aan het Tweede Concilie van Lateranen (1139) vooraleer men definitief de celibaatsverplichting aan priesters oplegde. Het was een verplichting die maar langzaam aanvaard werd door de lokale priesters in de dorpen. Paus Gregorius (van de Gregoriaanse Hervorming, 1073-1085) probeerde het celibaat al eerder op te leggen en streefde er ook naar de praktijk van “simonie” (de verhandeling van kerkelijke ambten) uit te roeien. Er brak een continue strijd uit tussen de paus en de wereldlijke leiders omtrent het recht om bisschoppen en abten te benoemen, een periode die bekend staat onder de naam “investituurstrijd” (1075-1152). Het was de tijd waarin in Cluny (Frankrijk) een machtig benedictijnerklooster bloeide. Gesteund door het klooster van Cluny, begon de paus zijn strijd tegen de simonie en het omzeilen

Hoogtepunt van de Investituurstrijd: keizer Hendrik IV vraagt Mathilde van Toscane en abt Hugo van Cluny om te bemiddelen om de excommunicatie van die eerste te beëindigen. Miniatuur uit het manuscript *Vita Mathildis* (ca. 1115), bewaard in de Vaticaanse Bibliotheek. Bron: Wikipedia

van de celibaatsgelofte. Stilaan kwam er zo ook een opwaardering van het priesterambt.

In diezelfde periode werd de leer van de “transsubstantiatie” (de aanwezigheid van God in de hostie) op punt gesteld (1215). Ook groeide het geloof in het bestaan van een “derde plek” naast de hemel en de hel, namelijk het vagevuur. De beweging van de cisterciënzermonniken onder invloed van Bernardus van Clairvaux kwam tot grote bloei. Er ontstonden in die tijd zoveel kloosterordes, dat de paus besloot om de oprichting van nieuwe ordes te verbieden (Vierde Concilie van Lateranen, 1215). In de 11de en 12de eeuw ontstaat ook het fenomeen van de “reclusen”. Dat waren vrome mannen en soms ook vrouwen die zich terugtrokken in een kluis, meestal tegen een kerk of kapel aangebouwd. Ze leefden van giften en lieten zich zelfs inmetselen in hun kluis die aan de kapel of kerk verbonden was (zie ook het artikel in *Begijnhofkrant* 79, maart 2023).

Het ontstaan van de begijnenbeweging

En zo komen we stilaan aan in de tijd waarin de “begijnenbeweging” ontstaat. Daarbij is het woord “beweging” zeer belangrijk. Begijnen zijn niet ontstaan, omdat iemand een bepaalde manier van godsdienstig leven voorstelde en een tekst opstelde met regels die men moest volgen om lid te worden van deze gemeenschap. Dus niet zoals gebeurde met Ignatius van Loyola, die de jezuïetenorde stichtte in 1534 op grond van een tekst die hij eerst ter goedkeuring aan Rome voorlegde.

Tot een tiental jaar geleden had ik veel moeite als gids om aan de mensen uit te leggen wat

een beweging was. Totdat er een nieuwe beweging ontstond: de klimaatbeweging. Die beweging is niet overal exact op hetzelfde ogenblik ontstaan. De motieven waren ook niet overal dezelfde, maar de onderliggende beweegredenen steunden wel op dezelfde basisfilosofie.

Zo is ook de “begijnenbeweging” ontstaan in West-Europa, omdat de tijdsgeest er overal rijp voor was. En bovenal waren de begijnen geen centraal gestuurde gemeenschap, wat automatisch leidde tot zeer grote nationale en zelfs regionale verschillen. Daarbij zal blijken dat in ieder land specifieke aspecten naar boven komen:

- in België komt na 1700 de H. Begga zeer sterk op het voorplan door toedoen van de katholieke kerk, die macht en inspraak wil krijgen over de diverse begijnengemeenschappen;
- in Nederland is er de strijd tegen de opkomende calvinistische/protestantse leer;
- in Duitsland zijn er de voortdurende conflicten tussen de bisschoppen, stadsraden en diverse begijnenstrekkingen.

De begijnenbeweging is wellicht op verschillende plaatsen tegelijk spontaan ontstaan. Men neemt aan op het einde van de 12de of het begin van de 13de eeuw. De eerste groepjes begijnen ontstonden in de Maasvallei, stroomopwaarts vanaf Luik (inclusief de stad Luik zelf), wellicht rond 1200; in zuidelijk Brabant (inclusief Brussel en Nijvel, die op dat moment deel uitmaakten van het Hertogdom Brabant); in de regio Kamerijk (nu Cambrai); maar ook in kleine stadjes, zoals Borgloon, Zoutleeuw, Sint-Truiden, Tongeren enz. Eerst gebeurde dat in een stedelijke omgeving, maar ook op het platteland (met de eerste verwijzingen in de streek rond Brussel en Namen) verzamelden zich groepjes begijnen. Daarnaast zien we dat ook gebeuren in Duitsland, vooral in de Rijn- en Moezelstreek (rond Aken en Keulen).

We moeten ons hierbij nog geen begijnhoven voorstellen zoals we die nu nog kennen in Vlaanderen, met eertijds tientallen, soms honderden begijnen, maar eerder kleine groepen van vrouwen die samenleefden in een of enkele huizen. Het waren vrouwen uit verschillende sociale klassen, dus niet alleen rijke vrouwen, maar ook gewone arbeidersvrouwen. De foutieve idee dat begijnen vooral uit de betere kringen zouden afstammen, is ontstaan doordat vooral van rijkere vrouwen geschriften bekend zijn uit die beginperiode. Zij lieten daardoor automatisch ook meer sporen na. Van de armere begijnen waren er geen geschriften, eenvoudigweg omdat de meesten van hen wellicht niet eens konden schrijven! Anderzijds moeten we wel beseffen dat een

hervormingsbeweging als deze initieel wel op gang zal zijn getrokken door mensen met een zekere onafhankelijkheid van geest en handelen.

Vanaf 1230 zien we dat deze “olievlek” zich tamelijk snel uitbreidt naar het Graafschap Vlaanderen, naar Noord-Frankrijk, verder naar Nederland, in Duitsland en over heel West-Europa. De groepen begijnen worden ook stilaan groter. Ze kopen gezamenlijk een huis (of verschillende huizen) en grond aan en de eerste begijnenconventen en begijnhoven ontstaan.

Blijft de vraag: waarom traden deze vrouwen niet toe tot een bestaande kloosterorde? Wellicht zijn daar meerdere redenen voor te vinden: ze wilden zelfstandig blijven, zich niet levenslang binden aan een bepaalde levenswijze, kregen geen toegang tot een kloosterorde, omdat er in die periode zo’n wildgroei was en er geen nieuwe kloosterordes meer opgericht mochten worden, of gewoon omdat er geen plaats meer was voor nieuwe vrouwelijke religieuzen... De begijnen werden aanvankelijk wel gedoogd door paus Honorius II (1216).

De H. Begga was de schutpatrones van Brabant in de eerste helft van de 17de eeuw, maar wordt hier voorgesteld als stichteres van de begijnen, wat blijkt uit haar kledij en het Latijnse opschrift. Het schilderij is afkomstig uit het Groot Begijnhof in Leuven, olieverf op doek, Stedelijk Museum Leuven.

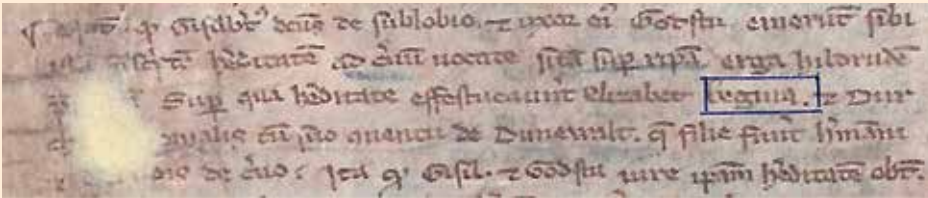
Vanwaar komt de naam “begijn”?

We spreken al de hele tijd over “begijnen”, maar hoe is deze benaming ontstaan? Er bestaan daarover, zoals bekend, verscheidene hypothesen. Wel is men het erover eens dat in het begin de term “*begina*” een ongunstige bijklank had: men plaatste dit begrip in de categorie van de ketterij, huichelarij of schijnheiligheid.

Mogelijke hypothesen voor het ontstaan van de term “begijn” waren lange tijd de volgende:

- Een verwijzing naar de kleur van hun habijt: ze droegen meestal gewone, eenvoudige kleren in een grijs-beige kleur.
- In Luik was er een priester Lambert, die de geestelijke leidsman van een groep vrome vrouwen was. Zijn bijnaam luidde “*li Bèges*” of “*Lambert le Bègue*”. Of deze benaming al naar de begijnen verwees, is niet duidelijk.
- De verklaring dat het woord afgeleid zou zijn van de naam van de H. Begga, patrones van de begijnen, is zeker fout. De H. Begga werd pas vanaf de 17de eeuw door de kerk opgevoerd als algemene patrones van de begijnen.
- Sommigen beweerden ooit dat de beweging van de begijnen iets te maken had met een groep kettere, de Albigenzen. Zij leefden in dezelfde periode waarin de begijnenbeweging ontstond, eveneens los van de kerkelijke hiërarchie, en ze erkenden het huwelijk als sacrament niet.
- Een andere versie is dat het woord “begijn” zou afstammen van het werkwoord “*to beg*”, een Indo-Europese woordstam, die in het Engels bedelen of verzoeken betekent.
- Naarmate de begijnen meer aanvaard werden en de negatieve bijklank verdween, ging men zeggen dat het woord was afgeleid van het Latijnse woord “*benignitas*” (goedaardigheid).
- Nog een andere verklaring tot slot is dat het woord afgeleid zou zijn van het Franse woord “*bégayer*”, wat brabbelen, stotteren, het schijnheilig opzeggen van gebeden betekent. Deze verklaring lijkt enigszins op de verklaring van het Engelse “*to beg*”.

Waar de naam vandaan komt, was tot voor kort niet met zekerheid te zeggen, maar alle verklaringen hebben wel een spottend ondertoonje. Want als men zijn leven echt al biddend wou doorbrengen, ging men in een klooster. Recent etymologisch onderzoek komt tot de conclusie dat het begrip “*begina*” het best als “kletskaus” of “babbelaarster” kan worden vertaald (Jörg Voigt, 2015). Hij beweert dat de tijdgenoten van de begijnen hen met deze woordkeuze belachelijk wilden maken. Zij zouden hun gebeden immers afgeramd hebben, zonder aandacht te hebben voor de inhoud (pre-Indo-Europese stam “*begg*”, wat voor mompelen staat). Het voortdurende prevelen van gebeden zonder te verstaan wat men zei, beschouwde men als kettere. Dus zit er in de hierboven opgesomde mogelijke verklaringen misschien toch een grond van waarheid.

Fragment uit een boek uit 1223, waarin het woord 'begina' voor de eerste keer voorkwam en dat bewaard wordt in het Stadsarchief van Keulen met een poging tot ontcijfering van de tekst door Jef Van den Bergh:

lijn 1: Item [...] quod Gisil[bert] dominus de Sublobio et uxor eius Godstu[?] emerunt sibi

lijn 2: [...] septem hereditatem ad [...] vocate sitam super ripam erga Hildrudem

lijn 3: [...] super qua hereditate effestucaverunt Elizabet begina et [Dur]

lijn 4: [alis] cum suo conventu de Dunewalt [c] filie [fuerent] Hermani

lijn 5: et [die] de [...]. Ita quod Gisil. et Godstu iure ipsam hereditatem [obt.]

Zonder ruimere context ligt een goede vertaling niet voor de hand. Maar uit lijn 4 lijkt mij alleszins op te maken dat er een "effestucatio" (overdracht van feodaal leen) plaatsvond, waarbij "Elizabet begina" betrokken was. Maar op lijn 5 is er dan weer sprake van "cum suo conventu" (met haar klooster van Dunewalt), wat niet meteen wijst op een begijnhof.

In 1223 komt de term "begina" alleszins voor de eerste keer voor in een boek. Het gaat om een soort primitief kadastrale boek, dat momenteel bewaard wordt in het Stadsarchief van Keulen. De teksten waren in die tijd meestal in het Latijn opgesteld en het woord dat de stadsambtenaar gebruikte voor een begijn, was "begina". Dat bewijst dat het toen al een bekend woord was in de stad Keulen. Maar na een tijd zag men wel in dat de begijnen niet alleen veel baden, maar zich zowel op kerkelijk als op maatschappelijk vlak ook inzetten voor hun medemens. Zo wonnen ze geleidelijk het vertrouwen van hun omgeving en verloor het woord "begijn" zijn pejoratieve bijklank.

De oudste vermelding die men kan terugvinden van een afbeelding van een begijn, is in een psalterboek uit 1300-1310 uit het begijnhof van Maaseik, bewaard in de Koninklijke bibliotheek Den Haag 76G17 fol.187v. Afgebeeld worden volgens Paul Marchal enkele begijnen in de dodenmis. Onderaan zien we links de H. Maria Magdalena met palmtak en een pot zalfen rechts de H. Maria van Egypte met palmtak.

De oudste vermelding die men kan terugvinden van een afbeelding van een begijn, is in een psalterboek uit 1300-1310 uit het begijnhof van Maaseik, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag. Andere oude afbeeldingen van begijnen kun je bewonderen in de Begijnhofkerk van Sint-Truiden. Sommige van die prachtige muurschilderijen dateren uit het begin van de 14de eeuw, andere uit het begin of het einde van de 16de eeuw. Dankzij de bereidwillige medewerking van Betty Simon, projectleidster Kunstcollectie & Begijnhofkerk van Sint-Truiden, kunnen we er enkele van tonen. Maar er zijn er nog veel meer, dus ga er eens naar kijken!

Een hypothese is dat sommige van deze muurschilderingen wellicht gemaakt (en ook betaald) zijn in opdracht van een begijn(en) en dat ze er zelf soms ook op afgebeeld staan. Een eerste voorbeeld: het portret van de Heilige Goedele van Brussel of van de Heilige Genoveva van Parijs (er bestaat discussie over wie het juist is,

Twee fraaie en goed bewaard gebleven muurschilderingen in de Begijnhofkerk van Sint-Truiden: links (wellicht) de H. Goedele, patroonheilige van Brussel, en rechts de H. Elisabeth van Hongarije, telkens met rechts onderaan twee biddende begijnen aan hun voeten. Bron foto's: Stad Sint-Truiden, Provincie Limburg, PCCE: fotograaf Eddy Daniels.

maar wellicht is het de H. Goedele). In de rechterbenedenhoek zie je enkele knielende, biddende begijnen. Een tweede voorbeeld is de Heilige Elisabeth van Hongarije. Ook hier zie je in de rechter benedenhoek twee biddende begijnen en duidelijk te zien is ook dat ze een verschillende kledij dragen. Was de ene een grootjuffrouw en de andere een gewone begijn of was de ene een geprofeeste begijn en de andere een novice? Ook al weten we intussen behoorlijk veel over de begijnenbeweging, er blijven toch ook nog steeds heel wat vragen onbeantwoord.

Jef Florizoone

Bibliografie

Hieronder volgt een lijst van werken die ik doorheen de jaren gebruikt heb om mijn kennis over het ontstaan, de evolutie en verspreiding van het begijnenleven te verruimen. Ik heb ze gemarkeerd met 1, 2 of 3 sterretjes om weer te geven hoe belangrijk ik ze vond voor mijn kennis en inzicht. Drie sterretjes geven aan dat dit werk zeer belangrijk is en zeker het lezen of raadplegen waard is als men zich verder in dit onderwerp wil verdiepen. Twee sterretjes geven aan dat dit werk belangrijke bijkomende informatie bevat. Eén sterretje geeft aan dat dit werk wel interessante informatie bevat, maar misschien minder urgent is om te lezen om informatie te vinden over het begijnenleven. Daarnaast zijn er nog een aantal werken die ik hier niet vermeld, omdat ze voor het algemene verhaal van de begijnenbeweging volgens mij van minder belang zijn.

- ★★★ *De begijnen, een Europees verhaal. 800 jaar begijnen in Europa*, Paul Marchal, 2020, eigen uitgave, beginnae800@telenet.be (biedt een vrij volledig overzicht van het Europese begijnenleven, met zeer uitgebreide bibliografie)
- ★★★ *Begijnen, Begijnhoven en het Begijnhof van Turnhout*, Hugo Vanden Bossche, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout en Brepols Publishers, 2013, tweede verbeterde druk 2019, te koop in het Begijnhofmuseum
- ★★★ *Begijnen en Begijnhoven, wegwijzers van de Lage Landen*, syllabus van studiedag in Lier, Jan Verhaverbeke, circa 2002
- ★★★ *De Begijnen en hun veroordeling op het Concilie van Vienne in 1312*, eindscriptheologie & Levensbeschouwing Amsterdam, José Huijberts, 2009
- ★★★ *Begijnenbeweging, gisteren en vandaag*, Congresbundel Begijnhof van Breda, 23 augustus 2017
- ★★★ *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Walter Simons, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001

- ★★★ *Een stad van vrouwen, De begijnen en hun wereld*, syllabus cursus Davidsfonds Academie, Mieke Felix, 2015
- ★★ Website van De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout: <http://www.vriendenbegijnhof.be>
- ★★ *Begijnhofkrant*, driemaandelijke uitgave van De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, nrs. 1 t/m 51, 2002-2018
- ★★ *Gelovige en verstandige vrouwen maken geschiedenis*, Halewijn, 2018, A. De Preter, M. Gielis, M. Lamberigts, bundeling referaten naar aanleiding van 20ste verjaardag van de erkenning van 13 Vlaamse begijnhoven als UNESCO-Werelderfgoed, colloquium in Turnhout
- ★★ *Het Bredase Begijnhof in veranderende tijden, Een geschiedenis van 750 jaar*, diverse schrijvers, Stichting Breda's Begijnhofmuseum, 2017
- ★★ *De Franken en het Christendom (550-850)*, Pierre Trouillez, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2016
- ★★ *In zuiverheid leven. Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden*, onder redactie van Thomas Coomans & Anna Bergmans, Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed, in samenwerking met de Provincie Limburg, 2008
- ★ *Een onafhankelijke vrouwenwereld, van de 12de eeuw tot heden, De Vlaamse Begijnhoven*, G. De Cant, P. Majérus, C. Verougstraete, R. de Hemptine, The Hervé van Caloen Foundation, Uitgeverij Didier Vanhede, Menen, 2003
- ★ *De laatste der begijnen*, Claude Bouckaert, Uitgeverij Groeninghe, 2000
- ★ *Het besloten hof, Begijnen in de Zuidelijke Nederlanden*, Monica Triest, Uitgeverij Van Halewyck, 1998
- ★ *Langs Vlaamse Begijnhoven*, Michiel Heirman, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2001

Begijnenbeweging, ontstaan en evolutie

DEEL 2

Zoals in het eerste deel van deze reeks artikelen al gezegd, is de ambitie van deze artikelen niet om een totaaloverzicht van de begijnenbeweging met alle historische data en feiten te geven. De aangeboden informatie is voornamelijk gebaseerd op de bibliografie die op het einde van het eerste artikel werd toegevoegd. Het blijft onze bedoeling om met deze artikelen de doorsnee lezer een summier overzicht van het ontstaan en de evolutie van de begijnenbeweging te bieden (zie ook *Begijnhofkrant 53*, herfst 2016, en *Begijnhofkrant 54*, winter 2016, waarin Hugo Vanden Bossche de middeleeuwse begijnenbeweging in de 12de en 13de eeuw al uitgebreid belichtte). De teksten zijn ontleend aan de cursus die ik enkele jaren geleden heb opgesteld voor de opleiding van de stadsgidsen in Turnhout, maar vervolledigd met de recentste inzichten die ik verworven heb. Uiteraard zijn verdere aanvullingen, correcties en discussie over de interpretatie van bepaalde gegevens mogelijk. Ze blijven steeds van harte welkom.

Van individuele vrouwen naar conventen en begijnhoven

Het ontstaan van de begijnenbeweging en de langzame evolutie naar de begijnhoven verliep in verschillende fasen.

Eerste fase: In eerste instantie werden deze vrouwen omschreven als “*beghinae indisciplinatae*” of “*mulieres religiosae*”, dus vrome vrouwen die verspreid in de stad leefden, soms met enkelen samenwonend en hun leven doorbrennend met gebed, het lezen van de H. Schrift, een intense liefde voor God, een sterk verlangen naar het sacrament van de eucharistie, ziekenzorg, handwerk enz.

Tweede fase: Deze vrouwen beginnen samen te wonen in grotere groepen in huizen in de stad en ze worden vanaf nu “*beghinae disciplinatae*” genoemd. Ze doen blijkbaar goed werk in de ogen van de pausen, want Gregorius IX (1233) en Innocentius IV (1247) verlenen hen beschermingsbullen. Deze vorm van samenwonende begijnen noemen we nog geen echt begijnhof, maar is eerder te omschrijven als “conventen”. Ze hadden soms een “meesteres”, die hen spirituele leiding gaf, maar soms ook een parochiepriester of monnik van een reguliere orde als geestelijke leider. Meestal hadden ze geen eigen kapel, maar namen ze deel aan de erediensten in de plaatselijke parochiekerk. Ze werkten om hun eigen inkomen te verdienen en waren dus volkomen onafhankelijk van anderen. Soms was er een klein gasthuis of hospitaal in de buurt waar ze werkten. En soms stond er een kleine kapel in de buurt die ze als gebedsruimte gebruikten.

Pas vanaf de dertiende eeuw kunnen we echt spreken van het samenwonen van begijnen in begijnhoven, die een stadje in de stad of net daarbuiten vormden.

Godshuizen mogen niet worden verward met begijnhoven. Ze werden vaak opgericht ten behoeve van arme en alleenstaande oudere vrouwen in de stad, zoals hier de groep godshuizen De Muelenaere aan de Nieuwe Gentweg in Brugge, zo genoemd naar de schenker. Ze werden in 1974 bij koninklijk besluit als monument beschermd.

Dikwijls wordt de Saint-Christophekapel in Luik genoemd als het oudste voorbeeld van een kapel (ze stond er al in 1199), waar reeds in 1207-1220 begijnen samenkwamen. In Tongeren vestigden zich enkele begijnen nabij het Sint-Jacobsgasthuis (kort na 1216). Maar er zijn ook voorbeelden van begijnen die in de nabijheid van een kapel woonden zonder dat er ziekenzorg mee gemoeid was (bv. in Aken, de Zwitserse regio Vaud enz.). We vinden uit deze vroege periode al aantekeningen terug waarin vermeld staat dat de begijnen ook schenkingen kregen van de lagere adel, zodat het voortbestaan van deze prille begijnengemeenschappen gegarandeerd was.

Derde fase: In deze fase gaat men een eigen "stadje in de stad" of juist buiten de stad bouwen. Dan kunnen we pas echt spreken van begijnhoven met begijnen die in een afgesloten gemeenschap gaan wonen. Deze vorm van samenleven kwam vooral in de Lage Landen voor. Zo duiken er al begijnhoven op in Leuven (1232 of 1234), Gent (1234), Kamerijk (1234) en misschien Diksmuide (tussen 1200-1230). Begijnhoven kwamen voornamelijk voor in de Lage Landen en in Noord-Frankrijk (in die tijd deel uitmakend van het Graafschap Vlaanderen en Henegouwen), maar ook in steden zoals Parijs en Orléans. Maar deze stap werd niet overal gezet.

In het zuiden van het Prinsbisdom Luik werd deze stap ook niet gezet. Sommigen geven als verklaring hiervoor dat in deze regio de kapittels strenge controle uitoefenden op het religieuze leven en rechtstreeks geestelijke bijstand gaven aan de begijnen. In het Duitse Rijk waren er zeer veel begijnen, maar het

ging om kleine groepjes (soms maar 1 tot 3 vrouwen) die zelfs niet in een huis woonden in de stad, maar samen rondtrokken, al bedelend en predikend. Het zou hen later duur te staan komen. Deze begijnen kregen al heel vlug de stempel van "slechte" begijnen. In Keulen vond men notities dat er al heel wat begijnen waren in 1223, maar de eerste conventen worden toch pas vermeld in 1246, 23 jaar later. Maar daarna gaat het snel. Midden de 14de eeuw waren er al circa 170 conventen! En soms gebeurde het dat er in een stad waar een begijnhof gesticht was, toch nog conventen met begijnen bleven bestaan en zelfs nog individuele begijnen leefden, allemaal naast elkaar (bv. in Douai en Cambrai).

In Artesië kwamen er geen begijnhoven voor, alleen conventen, omdat de graven en hogere adel de begijnen niet financieel steunden bij de ontwikkeling en mogelijke bouw van een begijnhof. Op veel andere plaatsen was het dan weer net de hogere adel die het bouwen van begijnhoven mogelijk maakte door financiële steun te verlenen en/of de nodige gronden te schenken en zo hun zielenheil veilig te stellen (bv. in Turnhout, Gent, Lier, Kortrijk enz.). Dikwijls ontstond een begijnhof ook op een plaats waar er voldoende water voorhanden was, bijvoorbeeld nabij een grote beek, omdat ze water nodig hadden voor de textielbewerking. Er werd vanaf het begin wel op gelet om het begijnhof "besloten" te maken, dus volledig ommuurd op de plaatsen waar nog geen huizen stonden.

Een bijkomende naamsverwarring ontstond doordat men in de begijnhoven ook huizen bouwde waar nieuwe kandidaat-begijnen,

novicen genoemd, werden opgeleid en die huizen noemde men ook conventen! Binnen de begijnhoven bouwde men mettertijd ook een infirmerie en dikwijls ook een huis waar behoeftige begijnen tijdelijk konden wonen en/of bijstand konden krijgen (brood, kleren, andere levensmiddelen). Heel vlug werd er ook een eigen kerk of kapel in het begijnhof gebouwd.

In Vlaanderen (en ook in Nederland) bestond er in die periode bovendien een tendens om nog andere "stadjes in de stad" te bouwen, de zogenaamde "godshuizen". Godshuizen lijken op het eerste gezicht goed op een begijnhof, maar hun bestaansreden was zuiver sociaal, terwijl er bij begijnhoven ook altijd een religieuze dimensie was.

Waarom ontstond de begijnenbeweging net in die periode?

Er zijn veel elementen die de opkomst van de begijnenbeweging verklaren, maar wellicht is het een wisselwerking van verschillende factoren die het klimaat voor het ontstaan van de begijnenbeweging heeft mogelijk gemaakt. Dikwijls is er beweerd dat een "vrouwenoverschot" de reden was dat begijnengemeenschappen ontstonden en dat dit te wijten was aan de kruistochten (1096-1291), waarin vele mannen gesneuveld zijn. Dat is echter iets te eenvoudig geredeneerd. Men vergeet daarbij dat samen met de hogere en lagere adel ook heel wat gewone mensen meetrokken op kruistocht, onder wie veel vrouwen, en weinigen van hen kwamen nadien terug thuis. En waarom zouden er dan ook "begarden" (mannelijke begijnen) opgedoken zijn in diezelfde periode? Nu nog zijn er in sommige steden Begardenstraten, onder meer in Antwerpen, Mechelen, Roosdaal, Tienen, Diest, Luik, Maastricht en Merchtem. Deze straatnamen wijzen op de aanwezigheid in het verleden van begarden in die omgeving. Ze duiken in dezelfde periode op als de begijnen, maar hebben nooit de bloei gekend van hun vrouwelijke tegenhangers en kregen nog veel meer dan zij de stempel van "kettters" opgeplakt.

Hier en daar, zoals in Maastricht, zijn nog documenten terug te vinden die wijzen op de aanwezigheid van begarden, de mannelijke tegenhangers van de begijnen. Ze hebben uiteindelijk slechts enkele eeuwen bestaan.

De begarden zijn waarschijnlijk ontstaan in Brabant en Vlaanderen en hebben zich daarna verspreid over heel Europa. Jammer genoeg is daarover niet zoveel gepubliceerd, dus uitspraken hierover zijn gebaseerd op weinig onderzoek. Wel staat vast dat ze ontstonden in dezelfde periode als de begijnen. Hun leven stond ook in het teken van gebed en bijstand aan gelovigen in de moeilijke momenten van hun leven. Hun voornaamste activiteit was het begeleiden van zieken en stervenden. Veel gegevens over de aantallen zijn er niet te vinden, maar Brita Lieb schuift de volgende cijfers naar voren: in Duitsland zou het gaan om circa 10% van het totale aantal begijnen en in Zwitserland om circa 25%. Een van de redenen was volgens Walter Simons dat de begarden ook zeer actief waren in de wolverwerking en weverij. De gilden van de wevers hielden de begarden dan ook nauwlettend in het oog om te vermijden dat ze te veel concurrentie van hen zouden krijgen. De gilden beschermden hun ambacht angstvallig en konden bekomen dat de gemeentelijke ambtenaren een maximaal aantal toegelaten begardenweverijen oplegden. Dat hield het aantal begardenconventen laag.

In Brugge staat er nog een kapel op de plaats waar zich voordien het klooster/convent van de begarden bevond. In Brussel zijn er ook nog gedeeltes van hun kerk bewaard gebleven. Maar ook in Nederland zijn er nog resten van begardenvestigingen. Zo is er onder meer in Roermond nog een deel van een begardenkapel bewaard gebleven. In Diest is ca. 1257 wellicht het oudste begardenhuis van de Lage Landen opgericht. Volgens een andere bron zou de oudste vermelding van een begardenconvent te situeren zijn in Douai (Frankrijk), dat vroeger deel uitmaakte van de Lage Landen, circa 1246. Zo'n twee eeuwen later, omstreeks 1443, zijn de begarden allemaal opgegaan in de Derde Orde van Sint-Franciscus.

De opkomst van de begijnenbeweging is echter heel wat ingewikkelder om te verklaren. Aan de basis ervan ligt een verandering in de economische, culturele en godsdienstige waarden in die tijd. Het was de veranderde sociale, demografische en religieuze voedingsbodem die het ontstaan

Luchtopname van het voormalige klooster van de begarden in Zepperen (Sint-Truiden), gesticht omstreeks 1425 en in 1797 onder het Franse bewind verkocht.

van de begijnenbeweging toeliet. De materiële onafhankelijkheid van vrouwen was nieuw in de patriarchale samenleving van die tijd. Deze vrouwen waren het Latijn niet machtig, maar communiceerden in de volkstaal. Hun geloof had een zinnelijk, zelfs sensueel karakter, gerelateerd aan de bruidsmystiek. Dat vrouwen, wier seksualiteit als pervers werd ervaren, bewust voor een kuis leven kozen, werd dan ook niet ernstig genomen!

Er bestond onder de rijke adel/burgerij ook een tendens om hun dochters niet meer uit te huwelijken of in een klooster te laten gaan. Want dat betekende een verbroekeling van het familiepatrimonium. Bij een begin die ongehuwd stierf, keerde de erfenis meestal wel voor een groot deel terug naar de familie. Dat kan verklaren waarom velen voor deze tussenweg kozen.

Een andere belangrijke verklaring voor het ontstaan van de begijnenbeweging is de veranderende houding ten aanzien van de positie van de vrouw bij een (klein) deel van de maatschappij. Tot dan toe waren de vrouwen tweederangsburgers. De kerk verkondigde dat de erfzonde in de wereld was gekomen door toedoen van de vrouw (Eva) en beschouwde vrouwen als de incarnatie van de duivelse seksuele verleiding. Men had er zelfs lang over gediscussieerd of vrouwen wel een ziel hadden. Volgens de klassieke middeleeuwse opvattingen was de vrouw een monster van zinnelijkheid, dat getemd diende te worden door een huwelijk of het afleggen van strenge kloostergeloften. Een andere weg was voor hen niet mogelijk! Ze hadden lange tijd geen enkele toegang tot onderwijs. Maar stilaan begonnen vrouwen zich daartegen te verzetten.

Verder moeten we kijken naar de verstedelijking die in die periode opgang maakte. Tot dan toe was de landbouwproductie per hectare zeer laag en iedereen in het gezin, dus ook alle vrouwen, waren onmisbaar om te kunnen overleven. Alle handen waren nodig op het veld om voldoende voedsel te hebben en men leefde dikwijls op de rand van de hongersnood. Het was een rurale samenleving en de steden waren niet talrijk en doorgaans klein. Maar er vond ook een landbouw(re)evolutie plaats:

- Van het tweeslagstelsel ging men over op het drieslagstelsel: een jaar zomerkoren, een jaar winterkoren, een jaar braakliggende grond en zo steeg de productie drastisch.
- Men ging meer proteïnerijke gewassen telen, zoals bonen, erwten enz.
- Men verbeterde de ploeg: van een schuifploeg naar een wielploeg met betere omkering van de aarde.
- Men vond de halster uit om een paard of os in te spannen.

Zo waren er nog uitvindingen die de landbouwproductie omhoogdreven en er waren minder "handen" nodig op het veld. De nood aan de hulp van vrouwen viel daardoor als eerste weg. Zo ontstonden overschotten in de voedselproductie, die men kon verkopen, en ontstond er meer handel en industriële productie. De steden groeiden heel snel en onze regio's waren daarbij zeker belangrijk. Halfweg de 14de eeuw telde Keulen 40.000 inwoners, Brugge 46.000, Gent 64.000, Londen 30.000 en er waren heel veel kleinere steden bijgekomen van 10 tot 25.000 inwoners (Amiens, Antwerpen, Ieper, Brussel, Hondschoote, Kamerijk, Leuven, Mechelen, Rijsel, 's-Hertogenbosch enz.). In die periode waren de Zuidelijke Nederlanden het meest verstedelijkte gebied van Europa.

Er waren ook meer vrouwen "beschikbaar" door het feit dat men het celibaat van de priesters heel ernstig begon te nemen. Men tolereerde ook niet meer dat mannen zomaar een "bijzit" hadden. Vergeet niet dat in die periode aanvaard werd dat gescheiden mannen hertrouwden, maar gescheiden vrouwen konden dat niet of ze werden in de ban van de kerk geslagen!

Gevolg was dat steeds meer vrouwen het platteland verlieten en in de steden gingen wonen, omdat ze daar werk vonden in de ziekenzorg, de dienstverlening in het algemeen, als dienstbode, voor het wassen en naaien van linnen, spinnen, de voor- en nabewerking van laken enz. En zo kwamen er stilaan meer "alleenstaande vrouwen" in de steden terecht. Het is ook een feit dat die vrouwen het meest kwetsbaar waren, omdat zij de minst betaalde arbeid uitoefenden. Dus zochten ze elkaars nabijheid en steun op. Verder mogen we ook niet vergeten dat men het familiepatrimonium zoveel mogelijk probeerde te bewaren door het niet te veel te laten verbroekelen. Dus men probeerde te verhinderen dat de dochters huwden met een partij die geen vermogen had.

Een andere visie beweert dat begijnen onder meer ontstaan zijn om in groep materiële geborgenheid en veiligheid te zoeken. Wellicht zal een aantal vrouwen hebben gekozen voor het begijnenleven uit affiniteit voor dit aspect, zeker in de latere periodes van de begijnhoven. Maar we zien dat initieel vrouwen uit alle lagen van de bevolking begijn werden, zowel uit de lagere als de hogere klassen. En die laatsten hadden helemaal geen nood aan extra bescherming.

De eerste begijnen waren in de steden ook nauw betrokken bij de rituelen bij een overlijden. Zij zorgden voor de dodenwake, het verzorgen van de overledene (er waren nog geen begrafenisondernemers!) en baden voor de overledene, opdat hij het vagevuur zou kunnen verlaten. Begijnen

werden beschouwd als de “specialisten” bij de dood en jammer genoeg precies daardoor soms gelinkt aan hekserij. Het is niet verwonderlijk dat ook de begarden zich bezighielden met alles wat met de dood te maken had en bijvoorbeeld ook optraden als “doodgravers”, die de putten op de kerkhoven maakten om de doden te begraven. Dit was ook de periode van de “reclussen”, vrouwen en mannen die zich lieten opsluiten of zelfs “inmetselen”, bijvoorbeeld in een kapel of een zijmuur van een kerk, om hun dagen daar verder in contemplatie door te brengen. De mensen brachten hen voedsel en zij baden in ruil voor strafvermindering in het vagevuur voor hen. Het vagevuur werd in die tijd nog voorgesteld als een plaats waar men zeer veel pijn leed! In de begijnhofkerk van Sint-Truiden zien we ook een afbeelding van “de doden begraven”, een detail uit de *Zeven werken van barmhartigheid*. Ook hier zien we een geknielde biddende begijn afgebeeld in de linkerhoek onderaan.

Daarnaast moet je oog hebben voor de heropleving van de godsdienst en de mystiek in die periode. Vrouwen konden niet gemakkelijk in een klooster treden, omdat kloosters de toevloed van kandidaten niet aankonden. Bovendien konden vrouwenkloosters niet gemakkelijk groeien, omdat zij geen inkomsten konden putten uit de “dodenmissen”, die een zeer belangrijke inkomstenbron voor de mannenkloosters waren. Verder hadden de norbertijnen vanaf 1137 de dubbelkloosters afgeschaft. En juist alle vrouwen die hunkerden naar een rijker godsdienstig leven en mystieke ervaring, vonden elkaar in de eerste begijnengemeenschappen, vooral in de steden uiteraard. Het was de tijd waarin de eerste bijbelvertalingen in de moedertaal beschikbaar kwamen. Ook de begijnen gingen de bijbel lezen; sommigen begonnen erover te praten onder elkaar en enkelen gingen zelfs de baan op om de bijbel te verkondigen (vooral in het Duitse Rijk).

Als reactie op de decadente toestanden in de kerk ontstaan in de 12de-13de eeuw bewegingen van gelovigen die willen terugkeren naar de oorspronkelijke geest van armoede en evangelische zuiverheid van de eerste kerkgemeenschappen. Deze protestbewegingen vinden veel aanhangers onder de vrouwen, omdat ze ook protesteren tegen de geringschattende houding tegenover de vrouw. Men wil in rechtstreekse relatie staan tot God zonder een omweg te moeten maken langs de corrupte bedienaars van het instituut kerk. Er heerste in die tijd een soort “religieuze geestdrift” in de Nederlanden, de Duitse gebieden, Frankrijk en Italië. Er ontstonden veel nieuwe kloosterorden, totdat de paus ze een halt toeriep, en daardoor ontstonden veel types van “religieuze bewegingen”. De basisgedachte was: de kerk zuiveren van de wantoestanden die het gevogel waren van

Twee afbeeldingen uit de Begijnhofkerk van Sint-Truiden (begin 16de eeuw), met links een deel van de “Zeven werken van barmhartigheid” en rechts het middenpaneel, waarin de doden worden begraven. Onderaan zie je een begijn bidden bij een graf. Bron: foto’s Stad Sint-Truiden, Provincie Limburg, PCCE: fotograaf Eddy Daniels.

de grote macht die ze in het verleden had veroverd met uitpattingen als overdadige weelde, corruptie, promiscuïteit... Al die uitwassen stootten de gewone bevolking tegen de borst.

De kern van de begijnenspiritualiteit ligt in die vernieuwende stromingen. Men stelt voortaan voorop dat de mens een persoonlijke relatie kan aangaan met God, ook zonder dat de kerk daarin bemiddelt. Robert d’Arbrissel (1050-1156) verwerpt in 1096 als eerste het idee dat vrouwen minderwaardige wezens zijn en dat zij de toegangspoort vormen waardoor de duivel tot de man komt, de algemeen gangbare theorie van de kerkvaders tot dan toe. Hij was een rondtrekkende eremiet en stichtte in 1101 het dubbelklooster van Fontevraud.

Enkele van de eerste “mulieres religiosae”

We kennen veel namen van de eerste “mulieres religiosae”. Sommige religieuze leiders vonden de levenswijze van die vrouwen een voorbeeld van ascetische levenswijze dat navolging verdiende. Zij beschreven na hun dood de levenswandel van die vrouwen in zogenaamde “vitae” (biografieën). Jacob van Vitry was zo’n geestelijke leider die de begijnen steunde, later bisschop werd en enkele *vitae* geschreven heeft.

Maria van Oignies (1177-1213) is een van de eerste religieuze vrouwen, geboren in Nijvel, die als begijn omschreven wordt. Ze was een spilfiguur in haar periode voor het spirituele leven rond Nijvel en had zo een grote voorbeeldfunctie. Ze aanvaardde het gezag van de kerk, had een priester als leidsman en leidde een contemplatief leven zonder kloostergeloften af te leggen. Maar zo waren er velen. Soms leefden ze in de buurt van kerken, kloosters, lazaretten of hospitalen.

Ivetta (of Jutta) van Hoei (1158-1228) leefde als een begijn en zorgde voor de melaatsen.

Later liet ze zich als recluse opsluiten in een kluis.

Hadewijch (ca. 1200 - ca. 1260), wellicht woonachtig ergens in Brabant, was wellicht geen begijn. Ze had wel een zeer breed netwerk van gelijkgezinde vrouwen met wie ze regelmatig brieven uitwisselde over godsdienstige thema’s. Haar poëtische geschriften worden nu algemeen erkend als hoogtepunten uit de mystieke literatuur (zie ook *Begijnhofkrant* 30, winter 2010).

Christina (de Wonderbare) van St.-Truiden (1150-1224) was een herderin, die later blij gaf van een ongewone spiritualiteit en al predikend rondgetrokken zou zijn.

Juliana van Cornillon (1192-1258), die in Luik leefde, had een zeer grote verering voor het H. Sacrament en lag uiteindelijk aan de basis van de instelling van het feest van het H. Sacrament door paus Urbanus IV (1264).

Juliana van Cornillon (1192-1258), die in Luik leefde, had een zeer grote verering voor het H. Sacrament (zie ook *Begijnhofkrant* 44, zomer 2014).

Marguerite Porète (ca. 1250-1310) is geboren in Valenciennes. Ze schreef traktaten en sommige van haar boeken werden door de kerk later als ketters veroordeeld (zie verder). Zelf heeft ze zich echter nooit begijn genoemd.

Beatrijs van Nazareth (1200-1267) zou korte tijd begijn geweest zijn, daar ze opgevoed werd bij begijnen. Zij schreef traktaten, waarin ze onder meer zei dat de mens geschapen is naar Gods beeld en dus niet tot in de kern zondig is. Gevaarlijke uitspraken in die tijd, zeker als ze van een vrouw kwamen. Dit soort uitspraken was in die tijd alleen weggelegd voor mannen die tot priester waren gewijd. Beatrijs was overigens de eerste mystieke schrijfster van wie een traktaat in het Middelnederlands bewaard is gebleven.

Mechtild van Maagdenburg (1207-1283) leefde als begijn in Maagdenburg (Duitsland). Zij schreef traktaten, waarin ze verkondigde dat ze bij God troost en kracht vond. Ze had mystieke ervaringen, maar worstelde ook met haar seksuele gevoelens en vond het niet altijd eenvoudig om extase en seksueel genot van elkaar te scheiden.

Hoeveel begijnen er in die tijd waren, is moeilijk met zekerheid te zeggen. Er duiken veel uiteenlopende cijfers op in de geschiedschrijving. In Nijvel zouden er tussen 1256 en 1263 circa 2000 zijn geweest en in Keulen in de eerste helft van de 13de eeuw een gelijkaardig aantal. Wellicht zijn deze aantallen overdreven.

Beatrijs van Nazareth, die korte tijd begijn zou zijn geweest, schuwde in haar traktaten de straffe uitspraken niet.

Onder de begijnen uit die eerste periode waren er velen met interesse voor de mystiek. Hun geloof had een zinnelijk, zelfs sensueel karakter, wat bijvoorbeeld bleek uit hun voorkeur of liefde voor de bruidsmystiek, en oogstte veel succes. De mystiek is een geloof of betrachtting die de innige vereniging met de ziel van het "Opperwezen" beoogt. Dat streven beleven de mystici via meditatie en dikwijls tot in de extase toe. Zo komen ze

Christus op de koude steen, een van de vele afbeeldingen van het lijden van Christus op het begijnhof, dat voor menige begijn tot voorbeeld strekte.

tot een mystieke eenwording met God. Die mystieke volmaaktheid kan volgens hen alleen worden bereikt zonder tussenpersoon, dus ook zonder de hulp van de kerk, maar voor de kerk was dat onaanvaardbaar. Tot in de 12de eeuw was de mystiek altijd een mannenzaak geweest. De mannen bekeken dit vooral vanuit een intellectuele invalshoek. De rede stond boven het gevoel. Bij de vrouwelijke mystici is het sensuele nooit ver weg. Voor hen is het een soort "wachten op de geliefde" en daarom juist noemt men dit "bruidsmystiek". Daarom verlangen zij ook zo naar de eucharistie waar deze ontmoeting kan worden beleefd. Het ontvangen van de hostie is voor hen iets als een omhelzing, een sensuele beleving. Christus is hun bruidegom. Bij het afleggen van hun geloften als begijn krijgen ze daarom ook een bruidskroontje. Eigenaardig genoeg hechten ze ook grote waarde aan smart en pijn, want zo komt men dicht bij de gekruisigde Christus. Dit verklaart ook waarom men in begijnhoven zoveel afbeeldingen van lijden tegenkomt, bijvoorbeeld bij de Piëta, Christus op de koude steen, Ecce Homo-beelden, beelden van de kruisafneming enz. Er heerst een speciale gevoeligheid en grote aandacht voor het lijden. Toch moeten we ook onder

ogen zien dat zij in latere periodes een heel gewone spiritualiteit beleefden, los van alle mystieke overwegingen.

De begijnmystiek of spiritualiteit zag het leven van een begijn als een voorbereiding op een gelukkig eeuwig leven. Daarom noemt men een begijnhof soms ook wel een "Voorsale des hemels". Het afgesloten begijnhof verwijst ook naar het Hooglied van Salomon, het "besloten hof" of de "hortus conclusus". In die tekst verklaren bruid en bruidegom in dialoogvorm hun liefde voor elkaar in een poëtische tekst. Vanaf de 13de eeuw beschouwen de theologen het "besloten hofje", dat vaak in miniatuurversie wordt uitgebeeld, als een allegorie voor de menselijke ziel. Daarom speelt een omsloten tuin ook z'n belangrijke rol op het begijnhof. De bloemen in die tuin waren het symbool voor de deugden en het onkruid voor de ondeugden. Wellicht daardoor ook vinden we in de begijnhoven heel wat werktuigen en handleidingen over hoe men met diverse materialen (papier, zijde, textiel enz.) kunstbloemen kan maken. Het was één van hun geliefde bezigheden en ook in Turnhout zien we daarvan heel wat voorbeelden.

Jef Florizoone

Enkele motiefijzers voor het maken van kunstbloemen, een van de geliefde bezigheden van de begijnen. Foto's: Begijnhofmuseum Turnhout.

Begijnenbeweging, ontstaan en evolutie

DEEL 3

Zoals in de eerste twee artikelen uit deze reeks al gezegd, is de ambitie van deze reeks niet om een totaaloverzicht van de begijnenbeweging met alle historische data en feiten te geven. De aangeboden informatie is voornamelijk gebaseerd op de bibliografie die op het einde van het eerste artikel werd toegevoegd (zie *Begijnhofkrant* 80, juni 2023). Het blijft onze bedoeling om met deze artikelen de doorsnee lezer een summier overzicht van het ontstaan en de evolutie van de begijnenbeweging te bieden. De teksten zijn ontleend aan de cursus die ik enkele jaren geleden heb opgesteld voor de opleiding van de stadsgidsen in Turnhout, maar vervolledigd met mijn recentste inzichten. Verdere aanvullingen, correcties en discussie over de interpretatie van bepaalde gegevens zijn mogelijk. Ze blijven steeds van harte welkom.

In het vorige artikel was het al duidelijk dat de begijnen verdacht werden gemaakt. Tijdens het Tweede Concilie van Lyon (1274) werd een tekst besproken, waarin stond dat er twee soorten begijnen zouden bestaan: goede en slechte. Sommige begijnen waren inderdaad arm, gingen rond en bedelden soms. Het was een vorm van zelfgekozen armoede, die vooral in het Duitse Rijk voorkwam. Zij vormden een bedreiging voor de erkende bedelordes (zoals de franciscanen, dominicanen, karmelieten...). Deze begijnen hielden er dus een heel andere levenswijze op na dan de begijnen in de Lage Landen. Men vaardigde op dit concilie decreten uit tegen bedelende groepen en daardoor kregen ook de begijnen in het Duitse Rijk het moeilijk.

In conflict met de kerk

Soms werden begijnen zelfs regelrecht vervolgd en veroordeeld. Zo werd Marguerite Porète op 1 juni 1310 op de brandstapel gezet in Parijs omwille van haar geschriften en prediking. Haar bekende werk *Le miroir des âmes simples et anéanties* (*Spiegel der eenvoudige zielen*) is eigenlijk één mystiek traktaat. Ze spreekt daarin van een “*Sainte-Eglise la Grande*” (de officiële kerk in Rome) en een “*Sainte-Eglise la Petite*”. Die laatste wordt volgens haar geleid door de rede en vormt eigenlijk de echte christelijke gemeenschap op aarde. Deze visie werd niet getolereerd door de katholieke kerk: het is onaanvaardbaar dat een vrouw theorieën over geestelijke zaken verkondigt en dingen schrijft die afwijken van de officiële geloofsleer zoals die bepaald werd in Rome! Een conflict kon dus niet uitblijven.

Naar het einde van de 13de eeuw kwamen er steeds meer klachten binnen over “ketterij” bij de begijnen. In Parijs leefde in de 13de eeuw Willem van Saint-Amour. Hij was een theoloog aan de plaatselijke universiteit en een tegenstander van de begijnenbeweging en stond met zijn visie lijnrecht tegenover de Franse koning, die de begijnen wel genegen was. Hij verwees voor de veroordeling van de begijnen naar een tekst in de tweede brief van Paulus aan Timotheüs. Met wat fantasie kun je daarin een verwijzing lezen naar een groep vrouwen die zich vroom voordoen (cf. de begijnen die zich als kloosterlingen kleden), maar het helemaal niet zijn en de mensen bedriegen.

In diezelfde periode schrijft Rutebeuf (° ca. 1239 - † ca. 1285), een Franse satirische schrijver, de volgende tekst: “Wat een begijn ook zegt, luister alleen naar wat goed is. Alles wat in haar leven gebeurt, is religieus. Wat ze zegt, is

In haar traktaat Spiegel van de eenvoudige zielen ging Marguerite Porète regelrecht in tegen de officiële geloofsleer van Rome, wat haar een terdoodveroordeling opleverde. Zij stierf op 1 juni 1310 op de brandstapel in Parijs.

Het schilderij Jezus op bezoek bij Martha en Maria, te zien in het Begijnhofmuseum, wijst op de fundamentele keuze waarvoor de begijnen zich geplaatst wisten: leven in of naast de maatschappij. Foto: Ludo Verhoeven

profetie; als ze lacht, is het goed gezelschap; als ze huilt, is het uit devotie; als ze slaapt, is ze in vervoering; als ze droomt, heeft ze een visioen; en als ze liegt, vergeet het. Als een begijn trouwt, is dat haar roeping, maar haar eed of kloostergelofte zijn niet voor het leven. Vorig jaar huilde ze, nu bidt ze, volgend jaar neemt ze een echtgenoot. Nu is ze Martha, dan is ze Maria, nu is ze kuis, dan krijgt ze een echtgenoot." Kortom, sommige begijnen waren niet te vertrouwen en hielden er een zeer wispelturige levenswijze op na. Men kon dus de keuzes niet aanvaarden die de begijnen maakten: hun geloften waren niet voor eeuwig en ze maakten geen echte keuze tussen een contemplatief en een actief leven. Maar ook hun mystieke ervaringen werden niet geapprecieerd. Ze waren personen met twee gezichten en derhalve onbetrouwbaar.

En zo komen we bij het feit dat men de tweespalt in de keuzes die begijnen moesten maken, ook ziet in de nagelaten schilderijen op het begijnhof van Turnhout, maar ook op andere begijnhoven. Ik verwijs hierbij naar het schilderij van Jezus die op bezoek komt bij Martha en Maria, een doek dat te bewonderen is in het Begijnhofmuseum. Maria luistert aandachtig naar Jezus. Ze heeft zich mooi opgekleed en straalt een en al aandacht uit voor het woord van de Heer. Martha daarentegen heeft haar werkkleren aan. Ze is vooral bekommerd om de maaltijd die ze voor Jezus klaarmaakt. Wie heeft nu de juiste keuze gemaakt? Men balanceert tussen twee fundamentele keuzes... Begijnen leefden niet naast de maatschappij, maar in de maatschappij!

Voor al predikend rond en bedelden ze. Zo eigenden ze zich het exclusieve mannelijke

recht toe om te prediken en ze bekritiseerden zelfs de gevestigde (klerikale) orde. Zo werd er ook angst opgewekt in sommige katholieke milieus, met name angst voor de ambivalente aard van het begijnenleven en vooral de aanspraak die zij durfden te maken op het apostolaat. De meeste begijnen hadden een zeer intense verering voor de eucharistie, maar in tegenstelling tot de "normale" gelovigen wilden zij dikwijls te communie gaan. Ook de bekende mysticus Jan van Ruusbroec ergerde zich aan deze vrouwen, die vaker dan de modale katholiek van toen te communie gingen. Ongewijde maagdelijkheid kon in zijn ogen niet pluis zijn; daar zat een ongezonde wulpsheid achter en ze was misschien wel verbonden met het ketterse geloof van de katharen, die het huwelijk verwierpen. Zo kwamen de begijnen opnieuw voor het voetlicht als een ketterse sekte...

Bovendien moeten we het nog even hebben over de "Vrije Geest". Naast de lekenbewegingen en bedelordes waren er in die periode allerlei groeperingen ontstaan die zich beschouwden als vernieuwers van het christelijke gedachtegoed: Waldenzen, Speronati enz. Zij onttrokken zich aan de autoriteit van de katholieke kerk. De volgers van de Vrije Geest predikten een soort directe verhouding met God zonder de bemiddeling van de sacramenten, wat in de ogen van Rome ontoelaatbaar was. Dus de katholieken zagen zich van alle kanten belaagd en er moest een reactie komen.

Concilie van Vienne: 1311-1312

Vienne is een plaats niet ver van Lyon. Clemens V was de eerste paus die zich in Avignon had gevestigd. Filips de Schone

(1268-1314) was op dat moment koning van Frankrijk en had heel wat invloed op het concilie. De hoofdonderwerpen van dit concilie waren: het verbieden van de orde van de tempeliers, een mogelijke nieuwe kruistocht en hervormingen binnen de kerk. Bij dat laatste onderwerp ging het onder meer over de begijnen.

Eigenaardig genoeg waren er twee decreten die over de begijnen handelden, maar die werden niet samen en zelfs niet na elkaar behandeld. Waarom dat zo gebeurde, is niet duidelijk. Nieuw op dit concilie was dat niet alle zittingen plenair waren en het lijkt erop dat het tweede decreet aangedragen werd door prelaten uit het Duitse Rijk. Na het concilie is er nog aan de teksten "gesleuteld" en de paus is overleden voordat de teksten definitief klaar waren om gepubliceerd te worden door de volgende paus. Dat gebeurde uiteindelijk pas in 1317! Allemaal nogal vreemd, dus er is allicht heel wat werk "achter de schermen" gebeurd.

Het lijkt erop dat men op het Concilie van Vienne de begijnen indeelde in drie groepen:

- een groep vrome vrouwen die leefden zoals de kerk dat goed vond;
- een groep vrouwen die zich niet aan een regel hielden, maar zich wel gedroegen alsof ze lid waren van een orde, maar niet op een manier zoals de kerk dat zou willen;
- een groep vrouwen (en ook mannen werden hier genoemd, begarden neemt men aan) die zich bezondigden aan ketterij.

In het eerste decreet klaagde men de vrouwen aan die zonder gelofte en professie volgens een goedgekeurde regel samenwoonden en een ordekleed droegen. Daarom waren ze verdacht en werden ze geëxcommuniceerd. Als reden daarvoor gaf men onder meer op dat ze over de drie-eenheid hadden gesproken en allerlei theorieën verspreidden. Bovendien leefden ze in een schijn van heiligheid. In het tweede decreet had men het vooral over mannen (de begarden dus), maar plotseling doken in de tekst ook weer vrouwen (begijnen) op. Deze teksten zijn er vooral gekomen onder druk van de aartsbisschoppen van Keulen, Mainz en Trier, zeer invloedrijke figuren binnen het Heilig Roomse Rijk!

Het was dus een concilie met besluiten waarmee men kon schipperen. Uiteindelijk kwam het erop neer dat de plaatselijke bisschoppen en hogere kerkleiding de decreten "creatief" en volgens de plaatselijke inzichten hebben geïnterpreteerd. Zij die "fout" waren, moesten worden gestraft en begijnen die tot de tweede of derde groep behoorden, moesten worden verboden. De vraag wie tot welke groep behoorde, werd

neergelegd bij de inquisitie en de plaatselijke bisschoppen. Het gevolg was dat binnen het Duitse Rijk en in grote delen van het Franse Rijk de begijnen (en begarden) nadien volledig verdwenen zijn. Ook in andere gebieden van Europa kregen de begijnen het moeilijk. Zij trokken rond, bedelden en predikten, allemaal zaken die tegen de kerk ingingen. Maar ook in de Nederlanden deelden de begijnhoven in de klappen, want in principe werden ze allemaal gesloten, totdat ze een “vrijstelling” kregen. Vooral het feit dat de begijnen soms predikten, werd hen zeer kwalijk genomen. Gelukkig was de relatie tussen de kerkelijke overheden en de wereldlijke leiders in de Nederlanden beter dan elders. De Graaf van Vlaanderen en de Hertog van Brabant konden, in samenspraak met de kerkelijke overheden, vrij vlug een vrijstelling van vervolging bekomen voor de meeste begijnhoven via de bul van paus Johannes XXII (1318/19). Voor andere begijnhoven (o.a. Doornik, Arras, Kamerijk, Luik) moest wel nog eerst een onderzoek worden gevoerd door de plaatselijke bisschoppen. In 1343 gaf paus Clemens VI een bul uit, waarin hij (voor de Nederlanden) de levenswijze van de begijnen noch goed-, noch afkeurde.

Er werd dus een nogal verdeelde politiek gevoerd ten aanzien van de begijnen in de diverse landen van Europa. In de Nederlanden konden de begijnhoven vrij vlug hun poorten weer openen en nieuwe begijnen aannemen. Zo ontstond hier een nieuwe bloeiperiode voor de begijnhoven. Eigenaardig genoeg was de houding tegenover de begarden ook in onze streken niet zo vergevingsgezind. Vanaf het concilie daalde het aantal begarden in onze streken dan ook drastisch. Zij werden ertoe gedwongen de derde franciscaanse ordereguleer aan te nemen.

Derde orde van de franciscanen

Watisnude “derde orde van de franciscanen”? De orde van de minderbroeders, ook wel franciscanen genoemd, is gesticht door Franciscus van Assisi (1181-1226). De orde is in 1210 als nieuwe orde erkend en dat was de eerste franciscaanse orde. In het begin waren het dikwijls rondtrekkende broeders die ook aandacht hadden voor een contemplatief leven. Soms trokken ze rond of leefden ze met drie of vier broeders samen op een afgelegen plaats. In het begin waren de broeders meestal leken.

Uit het voorafgaande is duidelijk gebleken dat er gelijkenissen waren met het ontstaan van de begijnenbeweging. Dat ontstaan vond plaats in dezelfde periode. Maar geleidelijk aan nam het aantal priesters dat zich bij de minderbroeders voegde, toe. De paus verbood de lekenbroeders om het geloof te verkondigen en te prediken (weer

Het Concilie van Vienne vond plaats onder het pontificaat van Clemens V, die paus was van 1305 tot 1314. Twee decreten waren aan de begijnen gewijd en leidden ertoe dat vele begijnhoven werden opgeheven.

een gelijkenis met de begijnen, zeker in de Duitse gebieden). In 1216/17 werd een tak van de orde voor vrouwen opgericht door de H. Clara: de orde van de clarissen of arme vrouwen. Men noemde dit ook de tweede franciscaanse orde.

In 1289, dus na de dood van de H. Franciscus, gaf de franciscaner paus Nicolaas IV een officiële structuur aan de lekenbeweging die in de schoot van de minderbroederorde ontstaan was. Die orde werd in 1292 door de paus erkend en dat noemde men de derde franciscaanse orde. Paus Eugenius IV (1431-1447) vaardigde in 1431 een bul uit die specifiek gericht was aan de bisschoppen van Duitsland, Vlaanderen en Brabant, waarin hij zijn steun aan de begijnen uitsprak. Een serieuze ommezwaai tegenover 1317. Maar de volgende paus, Nicolaas V (1447-1455), ging met een nieuwe bul weer de andere richting uit: hij wou de begijnen verplichten om een ordereguleer aan te nemen. Vanaf dan mag men zeggen dat de verdere evolutie van de begijnen meestal geheel anders verliep in de Nederlanden dan in de rest van Europa.

Begijnhoven in de Nederlanden

Van de 14de tot eind 18de eeuw

De 14de eeuw was opnieuw een bloeiperiode voor de begijnhoven in de Nederlanden. Men telde rond het jaar 1400 circa 100 begijnhoven, in sommige steden zelfs meer dan één. Wel was de tijd voorbij van de vele bijzondere begijnen die zich als echte mystici gedroegen. In de 15de en 16de eeuw ging het zelfs heel snel bergaf met de spiritualiteit en moraal op sommige begijnhoven.

Dan komt de periode van de reformatie en in de Noordelijke Nederlanden betekent dat het einde van de begijnen en begijnhoven (met uitzondering van Amsterdam, Breda, Haarlem, Maastricht en Roermond). In de jonge Nederlandse republiek stichtte men een officiële calvinistische kerk, ook al bleef er een grote tolerantie bestaan ten aanzien van katholieken en lutheranen. Zij mochten hun geloof weliswaar niet in het openbaar belijden, maar clandestien was er nog heel wat mogelijk. Er zijn onderzoekers die beweren dat in de 17de eeuw maar een derde van de Nederlanders calvinist was en een groot deel van hen in se katholiek bleef. Niettemin doofde de begijnenbeweging in de Noordelijke Nederlanden langzaam uit, omdat men op de meeste plaatsen geen nieuwe begijnen meer mocht aannemen. We overlopen kort wat er gebeurde op de enkele begijnhoven die de reformatie toch overleefden in het Noorden.

Amsterdam

De begijnen konden in hun huizen op het begijnhof blijven wonen, omdat ze hun eigendom waren. Na een overgangperiode moesten ze echter hun kerk afgeven, terwijl missen/kerkdiensten konden blijven doorgaan in privéwoningen. Er zijn aanwijzingen dat men zelfs de schout van de stad “steekpenningen” gaf om alles zonder problemen te laten plaatsvinden! De kerk zelf werd in 1607 overgedragen aan de calvinisten. Omstreeks 1641 werd het regime echter veel strikter. Maar in 1682 konden ze een nieuw gebouwde kerk inwijden. De enige voorwaarde om een nieuwe kerk te mogen bouwen, was dat men aan de buitenkant niet mocht zien dat het om een kerk ging.

Het begijnhof van Amsterdam is een van de weinige die in Nederland nog zijn blijven bestaan.

Haarlem

In de 16de eeuw waren de namen bekend van circa 164 begijnen. Zij mochten in hun huizen blijven wonen, maar als ze stierven, ging hun huis naar de stad. Maar de begijnen kochten woningen op een andere plaats in de stad. Na de val van Antwerpen (1585) emigreerden veel Antwerpse textielarbeiders naar Haarlem. Er heerste een grote tolerantie ten aanzien van de ingeweken (katholieke) Antwerpenaren en sommigen van hen kregen zelfs een plaats in het stadsbestuur. In 1590 werd de begijnhofkerk aan de Franstalige calvinisten (Hugenoten) geschonken: het werd de Waalse kerk (zie ook *Begijnhofkrant* 79, maart 2023). In 1630 werd zelfs een begijnhofpastoor benoemd: Jan Albert Ban. Hij stelde nieuwe statuten op. De begijnen bleven er bestaan tot in de 19de eeuw.

Breda

In Breda konden de begijnen zich beroepen op de bijzondere bescherming die ze in 1531 van de Nassaus gekregen hadden. Hendrik III van Nassau, die toen heer van Breda was, wou zijn kasteel groter maken en kwam met de begijnen tot een overeenkomst dat zij hun begijnhof zouden afbreken en op een andere plaats heropbouwen. In ruil kregen de begijnen de verzekering dat hun huidige en ook toekomstige bezittingen onder de bijzondere bescherming van de Nassaus/heer van Breda zouden blijven staan. In 1590 werd hun kerk ook aan de Waalse kerk overgedragen. Ze konden wel verder de mis vieren in een schuilkerk. In 1836 werd nog een nieuwe kerk gebouwd (onder het bewind van Willem I). De laatste Nederlandse begijn, Cornelia Frijters, woonde op het Bredase begijnhof en stierf er in 1990.

Maastricht

Deze stad was een stad met twee heren. Sinds 1632 werd de macht gedeeld door de calvinistische Staten-Generaal en de prinsbisschop van Luik. Reeds in 1502 namen de begijnen er de regel van de derde orde van de franciscanen aan, wat eigenlijk het einde van de begijnen betekende volgens de definitie die ik eerder gaf.

Terug naar de Zuidelijke Nederlanden

Tijdens de contrareformatie kwam het begijnenleven in de Zuidelijke Nederlanden opnieuw tot grote bloei. Er zijn cijfers die erop wijzen dat in de grote steden tot 5% van de vrouwen begijn was! In de 17de eeuw verhoogde de kerk haar vat op de begijnen en de H. Begga werd als patroonheilige van alle begijnhoven naar voren geschoven. Als

stichteres werd zij echter nooit aanvaard, want dat kan historisch gezien niet juist zijn (zie ook het artikel van Hugo Vanden Bossche in *Begijnhofkrant* 36, zomer 2012, p. 2-7).

De Oostenrijkse en Franse tijd

De eerste moeilijkheden begonnen al onder Maria-Theresia. Alle kerkelijke instellingen moesten een belasting betalen, terwijl begijnhoven voorheen meestal van alle belastingen vrijgesteld bleven. Keizerkoster Jozef II liet de begijnen aanvankelijk ongemoeid, maar concentreerde zich meer op de "nutteloze" kloosters, wat op sommige plaatsen zelfs een lichte toename van "gevluchte" kloosterzusters toeliet. De Fransen confisqueerden uiteindelijk alle kerkelijke bezittingen en dus ook de begijnhoven. Maar al vrij vlug bleek dat men iets te voortvarend was geweest. De begijnhoven waren geen bezit van de kerkelijke hiërarchie. Dus moest er een diplomatieke tussenoplossing gevonden worden. Alle gebouwen en de gronden van de begijnhoven werden overgedragen aan de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen. Dat was een instantie die de Fransen in het leven hadden geroepen om de armen bij te staan, zodat de kerk dit monopolie ook verloor. Meestal konden de begijnen gewoon in hun huizen blijven wonen, mits betaling van een symbolische huurprijs. Per locatie zijn nadien nog andere oplossingen bedacht. Onder het Hollandse bewind volgde Willem I een gedoogbeleid. Het was meestal niet mogelijk om nieuwe begijnen aan te nemen, maar op andere plaatsen kon dat nog wel.

Begijnen in de 19de en 20ste eeuw

We telden in België in 1825 ca. 25 begijnhoven met circa 1790 begijnen. In 1846 waren er nog maar 20 begijnhoven meer over. Onder de liberalen (1858) kregen de begijnen het weer moeilijk. In die tijd kwam het beeld naar voren van de "naïeve" begijnen. Men

Met de begrafenis van Marcella Pattyn, de allerlaatste levende begijn op het begijnhof van Kortrijk, kwam er in april 2013 een formeel einde aan de eeuwenoude begijnenbeweging in ons land.

maakte allerlei grappen over hen en ook in de literatuur werden de begijnen omschreven als “kwezels”. Men sprak niet meer van begijnen, maar van begijntjes. Het is ook in die periode dat populaire liedjes opduiken, zoals *“Begijntjes en kwezelkens dansen niet”*, waarin de begijnen werden voorgesteld als wereldvreemde kwezels. Zelfs goedbedoelde literatuur, zoals de novelle van Felix Timmermans *De zeer schone uren van juffrouw Symforosa, begijntje*, werkte mee aan die beeldvorming. Maar in 1854 werd het dogma van de Onbevleete Ontvangenis afgekondigd en ook de verschijningen in Lourdes, met de daaraan gekoppelde “mirakels”, gaven een nieuw elan aan de beweging, althans voor een korte periode. In 1896 waren er nog 15 begijnhoven met circa 1230 (volgens andere bronnen 1500) begijnen. De vroegere spiritualiteit verdween grotendeels en allerlei vormen van volksdevotie begonnen meer en meer hun plaats te veroveren in het leven van de begijnen. In 1960 waren er nog ca. 600 begijnen. De begijnhoven waren toen al een tijd bevolkt met zowel mannen als vrouwen, uit financiële noodzaak en bij gebrek aan nieuwe begijnen. In 1980 leefden er nog zo'n 15 begijnen. In het jaar 2000 waren er nog vijf begijnen en in 2013 stierf de allerlaatste begijn, Marcella Pattyn, op het begijnhof van Kortrijk.

De begijnenbeweging in de rest van Europa

De meeste informatie uit dit deel komt uit het boek *De begijnen, een Europees verhaal 800 jaar begijnen in Europa* van Paul Marchal. Daaruit blijkt duidelijk dat er niet overal echte begijnhoven bestaan hebben zoals wij die hier bij ons in Vlaanderen kennen. Dikwijls waren het conventen of zelfs alleenwonende begijnen. Wellicht voldeden zij ook niet allemaal aan de definitie die ik in het begin van deze artikelenreeks voorstelde. Ik kan er alleen nog eens op wijzen dat het om een begijnenbeweging ging en dat die zich niet overal op dezelfde manier ontwikkeld heeft of verdwenen is.

Duitsland

Keulen is altijd een belangrijk centrum voor de begijnenbeweging geweest en gebleven. Ik vond er geen aanwijzingen van een begijnhof zoals in Vlaanderen, maar wel waren er veel conventen waar een aantal begijnen samenleefden. Zo zouden er op zeker ogenblik niet minder dan 169 conventen hebben bestaan. Vanaf de 15de eeuw zou er ook een onderscheid geweest zijn tussen reguliere en niet-reguliere conventen. De reguliere conventen sloten zich aan bij een orde en waren dus eigenlijk gemeenschappen van zusters/nonnen. Men bleef hen wel allemaal begijnen noemen, wat uiteraard verwarrend is.

Mainz telde wellicht vanaf circa 1220-1230 ook een aantal begijnen. Maar het is pas na het Concilie van Vienne dat er een grote groei optreedt. Er zijn meldingen van 28 conventen, maar ook zeker evenveel huizen waar slechts één begijn woonde.

In Trier waren er zeker ook begijnen, maar die kregen al vlug de stempel van ketters. De dominicanen, die er heel veel invloed hadden en bekend stonden als vervolgers van de ketters, konden de begijnen er verdrijven.

In Straatsburg waren er ook begijnen: in het begin wellicht evenveel als in Keulen, maar zij gingen in een latere periode dikwijls bedelen. Daardoor kwamen ze in een slecht daglicht te staan en in de 15de eeuw verdwenen ze weer.

Langs de Rijn kwamen er zeer veel begijnengemeenschappen voor: in Kalkar, Kleve, Duisburg, Krefeld, Worms... Ook in Speyer waren er in 1525 nog vier begijnenconventen.

Zwitserland/Italië

In Bazel waren er eveneens begijnen, maar ook hier ging een groot aantal van hen rond om te bedelen, wat niet in goede aarde viel bij de kerkelijke overheid. Zij verdwenen daardoor behoorlijk snel van het toneel.

Zoals ik al eerder aanhaalde, ontstonden in Italië armoedebewegingen op het einde van de 12de eeuw. In hoeverre ook daaruit begijnengemeenschappen gegroeid zijn, is moeilijk te achterhalen. Het woord “begijn” lijkt er niet ingeburgerd geweest te zijn. Wel waren er rond de Bodensee op vele plaatsen (zo'n 90-tal?) conventen. Maar daar werden drie geloften afgelegd, dus ook de gelofte van armoede, en die geloften waren eeuwig. Dus kan ook hier weer de vraag worden gesteld of dit wel echte begijnen waren. Voorts zouden er ook begijnen geleefd hebben in Luzern, Zürich, Freiburg, Lausanne en Sankt-Gallen. In Sankt-Gallen trad er een verwevenheid op met de vele kluisenaressen die daar leefden.

Oostenrijk

Ook hier waren er veel kluisenaressen en was er sprake van een mix tussen begijnen en kluisenaressen, onder meer in Melk, Sankt-Florian, Dürnstein, Waldhausen, Suben en Salzburg. Men denkt dat de begijnenbeweging in Oostenrijk iets later ontstaan is.

Frankrijk

De begijnen in Parijs konden op de onvoorwaardelijke steun van Lodewijk IX (1214-1270), koning van Frankrijk, rekenen. De eerste vermeldingen zien we verschijnen in 1264. De koning zou ooit het

Groot Begijnhof van Gent bezocht hebben en wou een kopie daarvan in Parijs laten bouwen! Hij zou de eerste bewoners van het begijnhof zelf geselecteerd hebben in Noord-Frankrijk, een regio die op dat moment nog tot Vlaanderen behoorde. Er zouden ook meerdere conventen in Parijs geweest zijn. De begijnen zouden onder meer voor hun levensonderhoud in de zijde-industrie actief geweest zijn. De meesteres van het begijnhof zou ook meermaals in hun kerk preken hebben gehouden. Het was een plaats van discussie met de theologen van de Sorbonne. Op het einde van de 15de eeuw viel de steun van de koning echter weg en trad meteen het verval in.

In het oosten van Frankrijk, onder andere in Colmar, waren er in de periode 1280-1531 zeker acht conventen. Ook in Metz waren er heel veel religieuze bewegingen en vele daarvan werden als ketters beschouwd: de albigenzen, de waldenzen en diverse andere armoedebewegingen, die al eerder in deze artikelenreeks aan bod kwamen. In hoeverre daartussen de “echte” begijnen konden standhouden, is niet gemakkelijk te achterhalen.

In de Midi waren er zeker ook heel wat religieuze bewegingen actief, waaronder de bovenvermelde, maar ook de katharen. Daardoor is het weer zeer onduidelijk wat men juist met de benaming “begijn” bedoelde. Er leefden ook begijnen in onder meer Orléans en Tours.

De situatie in het Noorden was bijna een kopie van die in Vlaanderen. Er zijn zeker op 18 plaatsen begijnen aanwezig geweest, onder andere in Rijsel, Douai, Valenciennes en Cambrai. Rijsel had wellicht al een begijnhof in 1235. In de periode 1300-1350 zouden er 200 tot 300 begijnen gewoond hebben. Uiteraard sloeg het noodlot ook daar toe met de Franse Revolutie in 1789. Toch wisten de begijnen ook daar te overleven, want in 1855 leefden er nog vier begijnen op het hof.

Engeland

Hier is er veel discussie of het om echte begijnen ging of niet. Steden die vermeld worden, zijn onder meer: York, Ipswich en Norwich.

Scandinavië

Ook in Scandinavië zou men sporen van begijnengemeenschappen gevonden hebben in onder meer Skänninge (1277), Gotland (1285) en Vadstena.

Andere landen

Er wordt beweerd dat er ook in Polen, Hongarije, Bohemen en Spanje sporen van

In Duitsland, zoals hier in Essen, zijn momenteel op een 15-tal plaatsen vrouwengemeenschappen actief, die zich soms begijnhoven noemen en in totaal een 500-tal leden tellen.

begijnengemeenschappen gevonden zouden zijn, maar veel concrete gegevens daarover hebben we niet.

Begijnen in de toekomst?

Tijdens een congres, dat plaatsvond in het begijnhof van Breda op 23 augustus 2017, zijn verschillende groepen vrouwen zich komen voorstellen als nieuwe kernen van begijnbewegingen. Die blijken in diverse landen van Europa voor te komen.

In Italië treden een paar vrouwen op als “voortrekkers”, onder wie Silvana Panciera, die nu in New York woont, Martina Bugada en Tilde Sivestri. Deze relatief kleine groepen zijn gegroeid uit (uitgetreden?) kloosterzusters. Sommige van deze groepen onderhouden een (marginale) samenwerking met kerkelijke instanties en hebben ook een (beperkte) eigen regel. Andere streven geen samenwerking na met de kerk en hanteren helemaal geen regels. Het is allemaal vrij onduidelijk op dit moment. In Lombardije zouden er een zestal plaatsen zijn met circa 40 vrouwen die zich “nieuwe begijnen” noemen. Een andere groep zou op een zevental plaatsen werkzaam zijn met 20 tot 30 “nieuwe begijnen” en vooral in de armere buurten van de grote steden.

Het begijnhof van de “Dominicaanse Spiritualiteit van Bethel” in Brussel is ontstaan uit de orde van de dominicanessen. Zij leunen vrij sterk aan bij de oudste idealen van de begijnen en zijn gestart in 2011. Hun manier van leven steunt wel meer op de oude begijntradities. Ze wonen samen in een gebouw en zijn met een tiental personen. Ze overleggen nu of ook mannen in de toekomst

wouden worden toegelaten en of de belofte om toe te treden levenslang zou moeten gelden of niet. Het kapittel van de dominicaanse zusters van Ficherfont heeft nog wel een vinger in de pap bij de eventuele besluiten die men hieromtrent zal nemen. Hun missie luidt als volgt: “Wij streven ernaar onder elkaar en ten opzichte van de wereld waarin wij opgenomen zijn, een leven te leiden van solidariteit en barmhartigheid. Deze solidariteit met de wereld vertaalt zich heden ten dage hoofdzakelijk in drie missionaire vormen, gericht op de buitenwereld:

- een wekelijkse eucharistie voor iedereen, gevolgd door een sfeervolle maaltijd met de aanwezige personen;
- een persoonlijker onthaal en luisteren, gevolgd door hulp waar nodig;
- een aanbod voor onderdak, zorgvuldig gekozen en beperkt in de tijd, aan mensen die niet met het begijnhof verbonden zijn en eventueel in een moeilijke situatie verkeren.”

Het klein begijnhof in de Lauzelle-wijk in Ottignies (Louvain-la-Neuve) is een initiatief dat al begonnen is in 1995. Momenteel leven deze vrouwen in zes huizen en ze bezitten ook een appartement. Er zijn ook gemeenschappelijke lokalen. De leden zijn meestal vrouwen, maar er leven ook twee koppels. Men hoeft niet per se katholiek te zijn. Men koopt zijn eigen huis, een soort woonerf naar burgerlijk recht. De doelstellingen zijn: solidair samenleven in een evangelische geest, samenwonen in groep en elkaar spiritueel en materieel helpen, gemengde activiteiten organiseren, spiritueel leven ontwikkelen en ouderen weer “valoriseren”.

De Duitse begijnenbeweging “*Dachverband der Beginen*” is al actief sinds 1985. Enkele leden zijn al een paar keren op bezoek geweest in het begijnhof van Turnhout. Ze zijn momenteel actief op een 15-tal plaatsen, die ze ook begijnhoven noemen, en tellen een 500-tal leden. In 2004 hebben ze een koepelorganisatie in het leven geroepen. Aan de basis daarvan ligt een beweging voor vrouwenemancipatie, politiek, natuurbewoud, economisch en religieus. Ze bouwen kleine complexen, waar mensen samenwonen en hun woning huren of kopen. De leden (vrouwen) zijn heel divers: alleenstaande moeders, lesbiennes, ook niet-katholieken, kunstenaressen, musici, vrouwen met kennis van ambachtelijke technieken enz. Ze leven momenteel met zo’n 479 vrouwen in groepsverband en 40 alleenstaande begijnen. In Bochum is er ook een gemeenschap die wel op de christelijke fundamenten gebaseerd is.

En dan is er ook nog een groep in België die enige tijd geleden in het nieuws kwam: *Le Béguinage du Viaduc* in Brussel. Het is een groep die ontstaan is rond jezuiet Guy Martinot. Ze hebben een 20-tal rijwoningen gebouwd op een terrein dat ze in erfpacht gekregen hebben van de Congregatie van het H. Sacrament. Er leven koppels met kinderen en men hoeft niet gelovig te zijn, maar men moet wel de christelijke uitgangspunten van het begijnhof onderschrijven. Er leven vooral niet-Belgische, kroostrijke gezinnen. Ze hebben ook gemeenschappelijke ruimtes. In 2021 herbergde het *Béguinage du Viaduc* drie vluchtelingenfamilies. Toen waren er vijftientig kinderen op de site, maar evengoed een aantal ouderen.

Of dit allemaal “nieuwe begijnen” zijn die leven in de geest van de begijnen van honderden jaren geleden, laat ik hier in het midden. Maar ze voldoen zeker niet aan de definitie van begijnen die ik in het begin van deze reeks heb vooropgesteld.

Begijnhoven in België en Nederland

Tot slot publiceren we op de volgende pagina nog een onvolledige lijst van de plaatsen waarvan we weten dat er ooit een begijnhof is geweest in België of Nederland. Als we alle plaatsen zouden opnoemen waarvan we weten dat er ooit een begijnhof/convent bestaan heeft, zouden we uitkomen op meer dan 70 in België en meer dan 35 in Nederland.

Er waren eind 1900 nog 26 begijnhoven in Vlaanderen. Dertien daarvan werden eind 1998 door de UNESCO erkend als cultureel werelderfgoed. Soms zijn ze nog vrij goed bewaard gebleven, terwijl van andere amper nog enkele resten van de oorspronkelijke woningen of kerk terug te vinden zijn. Het begijnhof van Turnhout is één van deze 13

erkende begijnhoven. In Nederland zijn er nog twee begijnhoven: in Breda en Amsterdam. In Frankrijk nog slechts één: in Valenciennes. De stichtingsdatum is niet altijd duidelijk. Daarom kan men soms verscheidene data terugvinden in de literatuur over een bepaald begijnhof.

Begijnhoven in Vlaanderen

Erkend door UNESCO	Niet-erkend
<i>Provincie Antwerpen</i>	
Hoogstraten 1380-1381	Antwerpen 1240-1245
Lier 1259 of vroeger (rond 1200?)	Herentals circa 1266
Mechelen Groot Begijnhof (circa 1250)	Mechelen Klein Begijnhof 1259
Turnhout circa 1250-1300?	
<i>Provincie Limburg</i>	
Sint-Truiden 1258	Borgloon 1259
Tongeren tussen 1050 en 1095? Eerste in de Nederlanden?	Hasselt circa 1250
<i>Provincie Vlaams-Brabant</i>	
Leuven Groot Begijnhof 1232 of 1252	Aarschot circa 1259, ook stichting van Hendrik III van Brabant
	Brussel 1246/1250
Diest 1245-1253	Leuven Klein Begijnhof circa 1225 of 1272
	Overijse 1250?
	Tienen circa 1242 of 1202?
<i>Provincie Oost-Vlaanderen</i>	
Dendermonde circa 1272	Aalst 1261
Gent Klein Begijnhof 1232-1234	Gent Groot Begijnhof 1232-1234
Gent Sint-Amansberg 1872	Oudenaarde 1200 of 1367
<i>Provincie West-Vlaanderen</i>	
Brugge 1242	Diksmuide circa 1200 of 1273
Kortrijk circa 1240	

Begijnhoven in Nederland (niet-erkend door UNESCO)

- Amsterdam: er leven nu nog circa 100 vrouwen, geen mannen! Al meer dan 700 jaar oud, eerste vermelding in 1307
- Breda, circa 30 huisjes, circa 1267